

انتقال او بدلون:

د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجي سکتور

مې ۲۰۱۳ زېږديز کال

آصف جیبي

THE WORLD BANK

انتقال او بدلون:

د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجي سکتور

مې ۲۰۱۳ زېږديز کال

آصف حبيبي

THE WORLD BANK

د دې راپور انگلیسي متن، (انتقال او بدلون : د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکتور) په لاندې انټرنټي پاڼې کې پروت دی. https://www.infodev.org/infodev-files/final_afghanistan_ict_role_web.pdf

© ۲۰۱۳ د بیارغونې او پرمختیایي چارو نړیوال بانک / نړیوال بانک

۱۸۱۸ H د NW سړک، واشنگټن ډي سي ۲۰۴۳۳

ټیلیفون: ۱۰۰۰-۴۷۳-۲۰۲، ویب پاڼه: www.worldbank.org

ځینې حقوق محفوظ دي

دا راپور د نړیوال بانک د کارکوونکو له لوري څخه چې بهرنۍ مرسته هم ورسره وه ترتیب شوی . په راپور کې هېڅ ډول معلومات له نړیوال بانک پورې تړاو نه لري، نو په همدې اساس نړیوال بانک هېڅکله د هر چا له لوري څخه د معلوماتو د کارونې په وخت کې د معلوماتو د صحت ضمانت نشي کولای. د معلوماتو د کارونې په وخت کې د هر ډول ستونزې پرته ستاسو په غاړه ده.

ټول اصلي معلومات، د معلوماتو ژباړه او د معلوماتو راغونډونه چې په راپور کې ځای په ځای شوي دي د نړیوال بانک له نظرونو څخه نه گڼل کېږي، نه یې اجرائوي پورې مسولین او نه یې هم اړوند دولتي ادارې مسولیت په غاړه اخلي. نړیوال بانک هېڅکله د معلوماتو له صحت څخه چې په راپور کې ذکر شوي ضمانت نه کوي . په راپور کې د موجوده نقشو شتون، د هیوادونو تر منځ پولې، رنگونه او یا نور معلومات هېڅکله په قانوني ډول سره د نړیوال بانک له لوري څخه د تایید او یا رد وړ ندي.

هېڅ داسې معلومات په راپور کې ندي ذکر شوي چې د نړیوال بانک حقوق او امتیازات محدود کړي، بلکې هر څه په ډاگه بیان شوي.

حقوق محفوظ دي.

ددې راپور ټولې چارې د (CC BY 3.0) له جواز لاندې ترسره شوي چې، د جواز په اړه معلومات په لاندې ویب پاڼه کې شتون لري دي <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0> . د یاد جواز لرلو په صورت کې تاسو حق لرئ چې، معلومات کاپي کړئ، معلومات ویشئ، معلومات ولېږئ او یا د لاندې شرطونو په لرلو سره له معلوماتو څخه په سوداگریزو موخو کې گټه پورته کړئ.

وېشې - که غواړئ چې دا راپور خپور او یا ویشئ نو په مهرباني سره د (انتقال او بدلون : د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکتور) تر عنوان لاندې یې خپور کړئ. واشنگټن ډي سي: نړیوال بانک، لاندې انټرنټي پاڼه.

https://www.infodev.org/infodev-files/final_afghanistan_ict_role_web.pdf

ژباړه - که غواړئ چې دا راپور وژباړئ نو په مهرباني سره دا جمله له ژباړې سره یو ځای ولیکئ: دا ژباړه د نړیوال بانک له لوري څخه نده ترسره شوې، هیڅکله د نړیوال بانک د رسمي ژباړې په توګه نه پېژندل کیږي او نه یې نړیوال بانک د کومو املاي او نورو غلطیو په صورت کې ضمانت کوي.

د جواز او یا نورو حقونو په اړوند کولای شئ په دې پته اړیکه ټینګه کړئ. نړیوال بانک، H1A1A، د NW سړک، واشنگټن ډي سي، ۲۰۴۳۳، د امریکا متحده ایالات. فکس: ۲۶۲۵ - ۵۲۲ - ۲۰۲، برېښنالیک: pubrights@worldbank.org

د پوښ فوټوګراف: FKH میډیا، کابل - افغانستان

د پوښ ډیزاین: *infoDev*

د **INFODEV** په اړه

InfoDev له نړیوال بانک سره یو نړیوال همغږی پروگرام ده چې دواړه په گډه د نننۍ ټکنالوجۍ کې د نوښتونو رامنځ ته کولو، د دندو پیدا کولو او د بې وزلۍ له منځه وړلو په برخو کې سره کار کوي.

infoDev له حکومتونو او د ټکنالوجۍ په برخه کې له کوچنیو او منځنیو ادارو سره د دندو د رامنځ ته کولو په برخه کې، د مهارتونو او ظرفیتونو لورلو په برخه کې، مارکیټ ته د لاسرسي په برخه کې، د سوداګرۍ په برخه کې او په هیوادونو کې د مارکېټونو د پراختیا په برخه کې مرسته کوي. مونږ دا همغږی له نورو پرمختیایي پروگرامونو سره لکه نړیوال بانک او IFC، او یا له نورو ارګانونو سره چې په دولتي او نا دولتي سکتور کې د نړۍ د پرمختګ په موخه کار کوي ترسره کوو.

د **InfoDev** په اړه د نورو معلوماتو لپاره له دې وېب پاڼې www.infodev.org څخه لېدنه کولای شئ او یا له لاندې برېښنالیک سره اړیکه ټینګه کړئ infodev@worldbank.org.

مننه او کور ودانی

دا راپور چې دې (انتقال او بدلون : د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکتور) تر عنوان لاندې ده ، ټولې چارې يې **InfoDev** چې له نړيوال بانک سره يو همغږی پروگرام ده ترسره کړي. راپور په جگړې ځپلو هيوادونو کې د ICT په مرسته د هيوادونو د بيارغونې د څېړنو يوه برخه ده چې په ځانگړې ډول په افغانستان کې له جگړې وروسته د ICT اغېزې او بدلون په مفصل ډول سره تر بحث لاندې نيسي.

راپور په نړيوال بانک کې د ICT چارو کارپوه بناغلي سېدهارنا راجا (Siddhartha Raja) له لوري ترنې شوی. لېکوال له بناغليو هر يو تن زین نوربو (Tenzin Norbhu)، راجېندرا سېنگ (Rajendra Singh)، ټېم کېلي (Tim Killey)، نېکولاس فرېدرېسي (Nicloas Friederici) او عبدالروف ضيا له لارښوونو څخه مننه کوي . لېکوال همداشان له بناغليو هر يو ډېوېډ سوتېر (David Souter) او کشايا سرينېواسان (Akshaya Sreenivasan) څخه د کاپي او اېډېټ کولو په برخه کې يې مرسته کړې مننه کوي. راپور به هېڅکله په افغانستان کې د اړوند ادارو د کارپوهانو او د افغانستان د خلکو له مرستې پرته نه وای جوړ شوی.

دا راپور د يوې کوچنۍ ضميمې وېډيو په واسطه تکميل شوی. وېډيو چې په لاندې انټرنټي وېب پاڼه کې پرته ده په افغانستان کې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ د پرمختګ او پېروروسکتورونو يې اغېزې په لنډ ډول سره تر بحث لاندې نيسي .
<http://youtu.be/nEleACyhUk4>

د راپور په جوړښت کې د فنلېنډ د بهرنیو چارو د وزارت او **UkAid** مرستې نشو هېرولای. د نورو معلوماتو لپاره له لاندې پټې سره اړیکه ټېنگه کړئ.

InfoDev / نړيوال بانک

1818 H، NW سړک

واشنگټن ډي سي، 2043

د امریکا متحده ایالات

Info@infodev.org

www.infoDev.org

لړلیک

لړلیک، د شکلونو، جدولونه او بکسونو لیست ..... IV.....

اختصارات ..... IV.....

پېژندنه ..... ۱.....

د افغانستان ICT سکتور: له ۲۰۰۱ زېږدیز تر ۲۰۱۲ زېږدیز کاله ..... ۱.....

افغانستان ولې دومره پرمختګ وکړ؟ ..... ۲.....

د ICT سکتور په وړاندې پرتې ننگونې ..... ۶.....

ځینې اړین موضوعات ..... ۷.....

نورو جنګ ځپلو هیوادونو او شاته پاتې ولسونو ته لنډه کتنه ..... ۸.....

سرچینې ..... ۹.....

د شکلونو، جدولونو او بکسونو لیست

الف - بګس: د افغانستان د کلیو مخابراتي شبکه ..... ۵.....

اختصارات

ATRA	Afghan Telecom Regulatory Authority
ICT	Information & Communication Technology
ICT4D	Information & Communication Technology for Development
ISP	Internet Service Provider
KOICA	Korea International Cooperation Agency
MCIT	Ministry of Communications and Information Technology
SIDA	Swedish International Development Cooperation Agency
USAID	United States Agency for International Development
VCN	Village Communications Network

ټول ټولې واحدونه په امریکایي ډالرو ښودل شوي، په غیر صورت کې ارقام له ټولې واحدونو سره یوځای ذکر کېږي.

پېژندنه

افغانستان د نړۍ له هغو بې وزلو هیوادونو څخه گڼل کېږي چې کلونه کلونه کورنۍ جگړه په کې تېره شوې. له ۱۹۷۹ زېږدیز کال څخه د تېرې پېړۍ تر پایه پورې پرله پسې جگړې ددې هېواد ډیری زېربښاوي له منځه وړي او میلیونونه افغانان یې هجرت ته اړ کړي. په ۲۰۰۱ زېږدیز کال کې د طالبانو حکومت له ړنگېدو وروسته د نړیوالې ټولنې په مرسته کابل کې نوی حکومت رامنځ ته شو، او یوځل بیا افغانستان له نړۍ سره خپلې اړیکې پیل کړې. د نوي حکومت له رامنځ ته کېدو سره د هېواد په گوت گوټ کې وسلوالو مخالفینو شتون درلود او دولت په بهرنۍ پوځي او پرمختیایي مرستو تکیه، د پرمختګ په لور روان شو. جگړې د وخت مرکزي او محلي حکومتونه له منځه ولاړ او هېواد یوځل بیا له جگړې څخه د امن او ثبات په لور حرکت وکړ. خو پوښتنه دا ده چې، آیا په نږدې راتلونکې کې د بهرنیو پوځي او پرمختیایي مرستو پرته به دا هېواد وکولای شي خپلې داخلي ستونزې حل او مخ په وړاندې ولاړ شي؟

د پرمختګ په موخه افغانستان له ډېرو ستونزو سره لاس ا و گړبوان ده، له امنیت څخه رانېولې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ تر سکتوره پورې. له ۲۰۰۱ زېږدیز کاله تر اوسه پورې د هېواد په زېربښاوو کې ډیر مثبت بدلون رامنځ ته شوی، او د دولت له لوري څخه د هېواد اوسېدونکو ته د خدمتونو د وړاندې کولو په برخه کې ډیر پرمختګ تر سترگو کېږي.

د هېواد په پرمختګ او بدلون کې معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ مهم رول درلود. په ۲۰۰۱ زېږدیز کال کې په ټول هېواد کې ۲۰۰۰۰ ټیلیفونو شتون درلود چې، اوس په شاوخوا ۳۰ ملیونه نفوس کې ۲۰ ملیونه وګړي ګرځنده ټیلیفونونو ته لاس رسې لري. افغانستان د معلوماتو له نړیوالې شبکې سره د منځني ختیځ، جنوبي آسیا او مرکزي آسیا له لارو ونښلول شو او په نږدې راتلونکې کې به له خپلې نوري فایبر شبکې څخه د هېواد دننه او بهر د معلوماتو د راکړې ورکړې په برخه کې ګټه پورته کړي. اوسمهال په هېواد کې د ICT سکتور پر مټ بېلابېلې رسنیزې او معلوماتي سرچینې د لاس رسې وړ دي. دا کوچنی راپور د ICT سکتور د تېرې یوې لسیزې ټولې تجربې په لنډ ډول سره تشریح کوي. دا راپور له جگړې څخه وروسته په بارغونې کې د ICT د څېړنو یوه برخه ده او د یوې ضمیمې وېډیو په واسطه چې د همدې راپور لپاره جوړه شوې ټکمیلېږي.^(۱)

د افغانستان ICT سکتور: له ۲۰۰۱ زېږدیز تر ۲۰۱۲ زېږدیز کاله

د طالبانو حکومت له ړنگېدو وروسته افغانستان د تیر په پرتله ډیر پرمختګ وکړ. له شلو کلنو څخه ډېرې کورنۍ جگړې د دې هېواد د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ وزارت په بشري او تخنیکي ظرفیتونو کې ډیر کموالی راوستی وو. د ۲۰۰۰ زېږدیز کال په شاوخوا کې د طالبانو له سقوط سره سم دې هېواد هسې په نوم ICT اېکو سېسټم درلود. ۲۰۰۱ زېږدیز کال کې په ټول افغانستان کې ۲۰۰۰۰ ټیلیفونونو شتون درلود چې ډیری یې په پایتخت کابل کې وو. د هېواد ټیلیفوني شبکې یوازې د افغانستان دننه کار کاوو او هېڅ نړیوال ارتباط یې نه درلود نو له همدې کبله به ډیری افغانان له هېواد څخه بهر ګاونډیو هېوادونو ته د نړیوالو ټیلیفوني اړیکو په موخه سفر کاوو تر څو له خپلو دوستانو او یا د کورنۍ له غړیو سره چې په اروپایي او امریکایي هېوادونو کې ژوند کوي خبرې وکړي. د مخابراتو مخکېني وزارت د نورمونو، قوانینو او عملیاتي برخو لپاره یوازې یوه مشترکه پالیسي درلوده.

نن ورځ په افغانستان کې د ICT پرمختګ د ستایلو وړ ده. د ګرځنده ټیلیفونو په برخه کې له پرمختګ پرته، ډیری دولتي او نا دولتي ادارې په خپلو چارو کې له ICT څخه ګټه پورته کوي. په ICT کې د تېرو لسو کلونو بدلون افغانستان ته دا زمينه برابره کړې تر څو معلوماتو، ماليې یا بانکي خدمتونو او تر ټولو مهم نوي مارکېټ ته یې لاس رسې پېدا کړي. افغان دولت د نړېوال بانک او متحده ایالاتو پراختیایي ادارې (USAID) په مرستې وګولای شو تر څو خلکو ته الکترونیکي او مې ایل خدمتونه وړاندې کړي. شخصي سوداګریز شرکتونو وګولای شو تر څو د مېایل وسیلو او شبکو له لارې خلکو ته د مېایل له لارې د پیسو لېږد رالېږد، د کرنیز مارکېټ د محصو لاندو قېمتونه، روغتیایي معلومات او داسې نور خدمتونه وړاندې کړي.

د ټکنالوجۍ د پرمختګ په برخه کې ځوانانو چې د نورو افغانانو په پرتله ډېره اشنایي ورسره لري مهم رول لوبولی. ځوانانو وګولای شو د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ د ډېرې پانګې اچونې په برخه کې یو نوښت رامنځ ته کړي. د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ سکتور په هېواد کې کابو ۱۰۰۰۰۰ مستقیمې او غیر مستقیمې دندې رامنځ ته کړي. د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ اړوند خدمتونو وګولای شو لېک لوستو ځوانانو، بې وزلو خلکو او ښځو ته د کار پېدا کولو تر ټولو ستره سرچېنې وګرځي، چې د کوچنۍ بایسکيل ډولې موټر په واسطه د بې وزلو هېوادوالو له لوري د م بایل کارټونو پلورل او داسې نورې یې روښانې بېلګې دي. مخابراتو په هېواد کې بانکي خدمتونو او ځیني دولتي چارو ته د لاس رسې زمينه برابره کړې، دې کار د دولت په کلني عوایدو کې ډیر مثبت بدلون راوستی چې له دې مخکې کلني عایدات د مرستې کوونکو بهرنیو ارګانونه پورې تړلي وو.

د افغانستان په اقتصاد کې د مثبت بدلون یو له اساسي عواملو څخه د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکتور پرمختګ دی. خو بیا هم په دې سکتور کې ډیری ستونزې چې لا تر اوسه حل شوي ندي شتون لري. په هېواد کې نا امنی، لږو پرتو سېمو کې د برېښنا نه شتون او په اکاډمیک برخه کې د بشري قوې کموالی له هغو ستونزو څخه دي چې په افغانستان کې د ICT د پرمختګ او پانګې اچونې مخه نیسي. د هېواد محافظه کارانه ټولنیز سیاست له یوه بلې ستونزې څخه ګڼل کېږي چې ټکنالوجۍ ته د هېوادوالو بیا په ځانګړې ډول د ښځو لاس رسې محدودوي او په کاري فرصتونو باندې یې منفي اغېزې لري. نو په همدې اساس، د ICT پالیسي جوړونکي او نظارت کوونکي باید موجوده ستونزې او خنډونه په نظر کې ونیسي تر څو هغه حل په راتلونکې کې ډیرې لاسته راوړنې ولري.

افغانستان ولې دومره پرمختګ وکړ؟

په ټوله نړۍ کې له ۲۰۰۱ زېږدیز کال څخه را پدېخوا مخابراتي او معلوماتي ټکنالوجۍ ډیر پرمختګ کړی چې په ټولنیزو او اقتصادي برخو کې یې هم تر ډېره بریده اغېزې ترسټرګو کېږي. معلوماتو ته د لاس رسې په برخې کې اسانۍ، د ټولنې د وګړو تر منځ نږدې اړیکې، د دولت او عامو خلکو تر منځ په اړیکو کې مثبت بدلون، په ټولېدې برخو کې آسانتیاوې، د خوراکي او غیر خوراکي موادو د مصرف او رسولو په برخو کې او دې ته ورته لږ لږ لږ مثالونه د ICT له مثبتو اغېزو څخه ګڼل کېږي. په نړۍ کې د ګرځنده ټیلیفون پېرودونکو شمېر له ۳.۵ ملیاردو (په ۲۰۰۵ زېږدیز کال کې) څخه ۷ ملیاردو ته (۲۰۱۲ زېږدیز کال کې) لوړ شو.

په همدې لسیزې کې په ټوله نړۍ کې د انټرنېټ کارونکو شمېر له ۱ ملیارد څخه ۲.۳ ملیاردو ته لوړ شو. په جنګ خپلو هېوادونو کې (د نړېوال بانک د سروې پر بنسټ)، د ټیلیفون د استفاده کوونکو شمېر له ۹۰ ملیون (۲۰۰۷ زېږدیز کال کې) څخه ۲۵۸ ملیون

(۲۰۱۳ زېږديز کال کې) ته ورسیده. معلوماتو ته د لاسرسي د لاسانتېاوو په موخه د پراخ باندې شبکې (Broadband Networks) رامنځ ته شوي، خو يادې شبکې لا تر اوسه هم په بې وزلو هېوادونو په ډير کم شمير شتون لري.

په نړيواله کچه څرنگه د افغانستان له تجربو گټه پورته کيدای شي؟ افغانستان کې د ټيليفون پېرودونکو شمېر له ۱۴۵۰۰۰ څخه (۲۰۰۳ زېږديز کال کې) ۱۸ مليون (۲۰۱۲ زېږديز کال کې) ته لوړ شو. د ټيليفوني مکالمو په بيو کې هم مثبت بدلون رامنځ ته شوی، په اوس وخت کې د يوې دقيقې ټيليفوني مکالمې بيه له يوه سنټ (امريکايي ډالر) سره معادل ده خو په ۲۰۰۳ زېږديز کال کې د يوې دقيقې ټيليفوني مکالمې بيه ۳۰ سنټه (امريکايي ډالر) وه. (۲)

يو شمېر فکتورونو لکه مناسب محيط، د سکتور د پرمختگ لپاره مسلکي چوکاټ او د خدمتونو تطبيق او تقاضا په افغانستان کې د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ د پرمختگ په برخه کې مثبت رول درلود.

په لومړيو وختونو کې د افغان دولت له لوري د قوانينو او پاليسيو د يوه منظم چوکاټ په جوړولو سره خصوصي سکتور تشويق کړ تر څو د مخابراتو په برخه کې فعاله ونډه واخلي. يادو قوانينو ډېر شمېر فرستونه رامنځ ته کړل تر څو ملي او نړيوال پانگه اچونکي د مخابراتو په برخه کې پانگه اچونه وکړي او ددې هېواد وگړي انټرنېټي او ټيليفوني خدمتونه لاس رسې پيدا کړي. نړيوالو او ملي پانگه اچونکو له نورو هېوادونو څخه د درلودونکو تجربو نه په گټې اخيستې سره وکولای شو تر څو په مارکېټ کې د مخابراتي شرکتونو تر منځ يو سالم رقابت رامنځ ته کړي. له ۲۰۰۱ زېږديز کاله څخه تر اوسه پورې د مخابراتو په سکتور کې په خصوصي ډول سره له ۲ ملېارده ډالرو څخه ډېره پانگه اچونه شوې. په ۲۰۱۲ زېږديز کال کې په هېواد کې ۴ خصوصي موبايل ټيليفوني شبکې او يوه دولتي لېن لرونکې ټيليفوني شبکه فعاله وه او له ۲۰ څخه ډېرې د انټرنېټي خدمتونو وړاندې کولو شرکتونو فعاليت کاوه.

د ياد سکتور د پرمختگ په برخه کې د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ په وزارت کې د يوې دوستانه او د خصوصي سکتور له تشويق ډکه پاليسي او همداشان د افغانستان د مخابراتي خدمتونو تنظيم کونکې ادارې (ATRA) مهم رول لوبولی. يو له بل پسې له تخنيکي پلوه پوه وزيران او د تخېکي مرستندويه ادارو مرستو وکولای شول د امنېټي ستونزو برسېره د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ سکتور ته ډېر پرمختگ ورکړي. په هېواد کې له تخېکي پلوه کم شمېر افغان کارپوهان برسېره، د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ وزارت له لوري څخه په مارکېټ کې د پراخ سالم رقابت رامنځ ته کول او د ATRA له لوري څخه د خصوصي سکتور د تشويق په پايله کې د امنېټي ستونزو برسېره ICT خپل اوج ته ورسېده.

له ۲۰۰۱ زېږديز کال څخه را پدېخوا مخابراتي خدمتونو ته د خلکو علاقه ورځ په ورځ په ډېرېدو ده. موبايل شبکو په ډېره چټکتيا سره وکولای شو يوازې په لسو کلونو کې له ۲۱ مليونو څخه ډېر پېرودونکي پيدا کړي. په ۲۰۱۲ زېږديز کال کې د 3G په نامه د پراخ باندې بېسيم شبکې مارکېټ ته رامنځ ته شوې. (۳) د دولتي مخابراتي شرکت افغان ټېليکام له لوري څخه د سپورمکۍ نه په گټې اخېستنې په ۲۰۰۸ زېږديز کال کې د کليو مخابراتي شبکه (Villages Communication Network) VCN رامنځ ته شوه. خو يادې پروژې هغه پانگوال چې کمه پانگه يې درلوده تشويق کړل د ۲۰۰۰ امريکايي ډالرو په لگښت سره په يوې کليوالي سېمې کې د ټيليفون دستگانه ولېږوي (الف بکس ته نظر واچوئ). په ۲۰۰۴ زېږديز کال کې يوې ملي سروې وښودله چې په افغانستان کې د يوې کورنې نېمايي غړي

گرځنده تېليفون ته لاس رسى لري .^(۴) ډيرى وخت په نړۍ كې د مخ په ودې هېوادونو تجربې له يو بل سره نږدې والى لري چې، د افغانستان او ځينې نور مخ په ودې هېوادونه د ICT په برخه كې ورته تجربې لري او كولاى شي له د يوه بل له تجربو څخه په پراخه كچه گټه پورته كړي . د افغانستان په كليوالو سېمو كې پراخې ټولنيزې اړيکې، او هغه كورنۍ چې ځينې غړي يې په نورو بهرنيو هېوادونو كې ژوند كوي د مخابراتي خدمتونو په برخه كې د زياتوالي او علاقې له دوه نورو عاملونو څخه گڼل كېږي.

د كورنۍ جگړې په وخت ټول هغه افغانان چې له هېواده بهر په نورو هېوادونو كې مهاجر وو د طالبانو رژيم له ړنگېدو وروسته بېرته خپل هېواد ته راستانه شول . ډيرى دغو بېرته راستنېدونكو افغانانو په داسې هېوادونو كې ژوند كاوو چې هلته انټرنېټي او مخابراتي خدمتونو بڼه مارڪېټ درلود . ددغې طبقې خلكو تجربو د افغانستان په لروپرتو سېمو او بيا په ځانگړې ډول په منځنۍ او كاري كورنيو كې له ټكنالوجۍ نه گټه اخيستې ته ډېره وده وركړه . په افغانستان كې د انټرنېټي او مخابراتي خدمتونو د عرضه كولو په تخنېكي برخو كې، د سافټ وېروو او وېب پاڼو د جوړولو او پراختيا په برخو كې، د ټكنالوجيكي وسېلو د خرڅلاوځايونه او د ترمېم وركشاپونه له هغو كسانو پورې تړاو لري چې له بهرنيو هېوادونو څخه بېرته خپل هېواد ته راستانه شوې دي . په عين وخت كې، يو شمېر افغانانو د ځينو پروگرامونو له لارې وكولاى شو دولتي سكتور او د عامه خدمتونو د عرضه كولو پروگرامونو ته لاره بېداكړي . دې كار وكولاى شو تر څو په دولتي سكتور كې مسلکي او با صلاحېته كارى محېط رامنځ ته كړي.

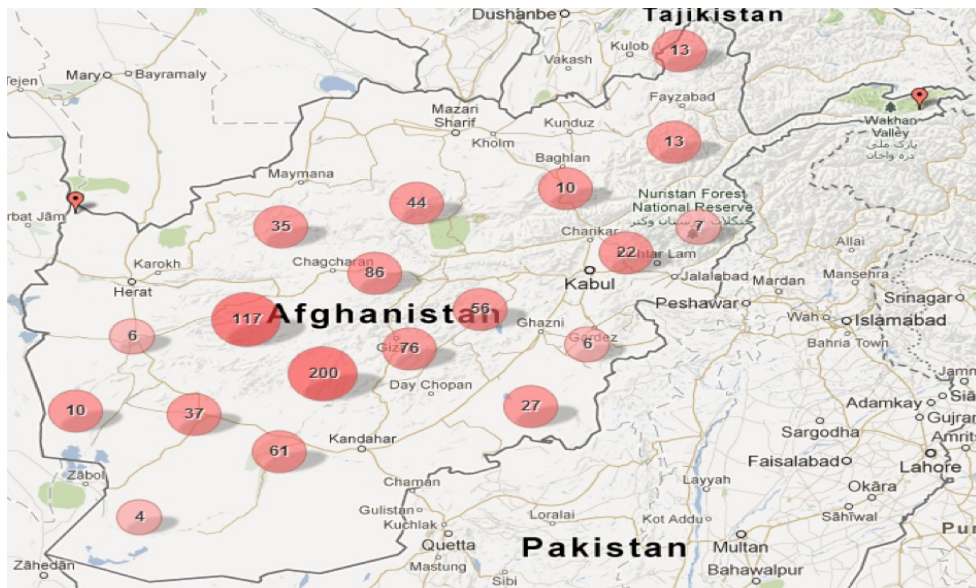
په افغانستان كې د موجودو نړېوالو مرستنديو ادارو شتون يو بل مهم فكتور ده چې د مخابراتي او معلوماتي ټكنالوجۍ د پرمختگ په برخه كې يې مرسته كړې . ددغو نړېوالو مرستنديو ادارو له ډلې څخه نړېوال بانک، د متحده ايالاتو نړېواله پراختيايي اداره (USAID)، او KOICA په مستقيم ډول له ICT سكتور سره مرسته كړې . نه يوازې په ICT سكتور بلکې په نورو برخو كې د كاركونكو له لوري څخه (د افغانانو په شمول) په خپل كارى محېط كې د ټكنالوجۍ كارول نور هم خلك تشويق كړل تر څو د ICT كلتور په هېواد كې غڼي شي . په نني كابل كې د معلوماتي ټكنالوجۍ په برخه كې د روزنې ډېر شمېر سوداگريز مركزونه شتون لري . ياد مركزونه د كېفېټ له پلو له يو بل سره توپير لري . بې له شكه ډېر شمېر ځوان زده كوونكي او محصلين په دې باور دي چې د معلوماتي ټكنالوجۍ مهارتونو زده كړه كولاى شي د دندي موندې په وخت كې ورسره مرسته وكړي .

د پرمختلليو گرځنده تېليفونو (موبايل) څخه په ټولنيزو اړيکو كې ډيره گټه پورته كېږي . افغانستان اوسمهال د پيوسټ په نامه موبايل ټولنيزه شبكه لري، دا ټولنيزه شبكه ۳۰۰۰۰۰ پېرودونكي چې په افغانستان كې يې د فيسبوک له پېرودونكو شمېره لوړه ده لري .^(۵) يو شمېر دولتي پروگرامونه د موبايل نه دگټې اخيستې په صورت كې خپلې چارې پلې كوي او خپلو خلكو ته خدمتونه وړاندې كوي . د موبايل له لارې د پيسو انتقال د خصوصي انتقال كوونكو له لوري تر سره كېږي، د بيلونو پرې كول او د ځينو دولتي ادارو د معاشانو اجراكول له هغو بېلگو څخه دي چې د موبايل له لارې ترسره كېږي . د ۲۰۱۲ زېږديز كال څخه راپدېخوا، ډېرې هڅې روانې دي تر څو ياد خدمتونه لروپرتو سېمو ته ورسېږي . په همدې موخه له موبايل نه د گټې اخيستې په موخه يو پراخ دولتي پروگرام په لار روان ده . د ځينو هېوادونو له تجربو نه په گټې اخېستنې سره ويلاى شو چې په خپلو چارو كې له م و بايل نه گټه اخېسته كولاى شي ډير شمېر شركتونه، دندي، او نورې اسانتياوې رامنځ ته كړي . كه چېرې دولت، خصوصي سكتور، او پانگه اچوونكي، په دې برخه كې ونډه واخلي نو افغانستان به د لا ډېرو لاسته راوړنو شاهد وي .

هرکله چې افغانستان د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ په برخه کې موجوده خنډونه حل کړي نو حتما به دا پرمختګ د هېواد په کورنۍ او نړېوالو اړيکو نېغ په نېغه اغيز ولري . د مخابراتو وزارت له لوري د مخابراتي سکتور قوي مديریت وکولای شو تر څو د نوري فايبر پراخه ظرفیت لرونکې لاره (Backbone) او د نوري فايبر ملي حلقو ي شبکه چې د هېواد ټول ولايتو له يو بل سره تړي او همداشان افغانستان له خپلو ګاونډيو هېوادونو سره نښلوي رامنځ ته شي .

په ۲۰۰۸ زېږديز کال کې دولتي مخابراتي شرکت (افغان ټېليکام) د کليو مخابراتي شبکې تر نامه لاندې له سپوږمکۍ نه په گټې اخېستني يو پروگرام پيل کړ . دا پروگرام د VCN سېسټم له ټرمېنالونو څخه جوړ شوی وو چې کولای شي دواړه ټيليفونې او ډېټا خدمتونه وړاندې کړي . په ټول هېواد کې ۸۰۰ ټرمېنالونه د مخابراتي خدمتونو د وړاندې کولو په موخه اېښودل شوي . (لاندې نقشې کې په ښه توګه ښودل شوي).

الف – بکس: د افغانستان د کليو مخابراتي شبکه.

د تقریبي VCN د نقشې موقعیتونه (شمېرې په سېمو کې د ټرمېنالونو شمېر معلوموي)، نقشه له Google Map او Batch Geo نه اخېستل شوې.

د VCN په پروگرام کې ټول اړېرتان له افغان ټېليکام سره يو ځای کار کوي . چې هر يو اړېرتېر د ۲۰۰۰ امرېکايي ډالرو په بېې سره يو ټرمېنال تر لاسه کاوه . ځېني اړېرتان ياد ټرمېنال د خپلو ضرورياتو لپاره کاروي او ځېنې نورو ترې ټيليفونې مرکزونه جوړ کړي دي . د مخابراتو وزارت وايي چې څه باندې ۱ ميليون افغانان له دې شبکې څخه په ټول هېواد کې گټه پورته کوي .

د هېواد جغرافيايي موقعیت او تاريخي پېښې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکتور په پراختيا کې تر ډېره بړېده مرسته کولای شي . کلونه وړاندې افغانستان له هغو هېوادونو څخه گڼل کې ده چې منځني ختيځ، اروپايي او آسيایي هېوادونه يې له يو بل سره نښلول . يو له دغو بېلګو څخه د ورېښمنو لاره يادولی شو چې په ۱۴ پېړۍ کې له افغانستان څخه تېرېده . په اوسني وخت، د افغانستان

ناربخي پېښو او سوداگريزو پروژو ته په کتو سره چې په سېمه کې پراخ بدلون رامنځ ته کړي وو کولای شي په ډېجېتال نړۍ کې د تېر په شان رول ولوبوي.

افغان دولت باید هڅه وکړي چې په هېواد کې د پراخ باندوېټ درلودونکي نوري فايبر حلقوي پروژې رامنځ ته کړي تر څو ددې هېواد ټول ولايتونه له يو بل سره وتړي او همداشان افغانستان له نړۍ سره ونښلوي. د چارو کارپوهان باور لري چې د ناربخي ورپسې لارې ته په کتو سره، که چېرې پراخ باندوېټ درلودونکي نوري فايبر رامنځ ته شي نو کولای شي افغانستان په نړۍ کې د يوې الکترونېکي څلولارې (Data Hub) حېثيت غوره کړي تر څو د سېمې او نړۍ هېوادونه خپل معلومات او اطلاعات له همدې څلولارې له يوه بل سره تبادله کړي. دې موخې ته د رسېدو لپاره څلور اساسي فکتورونه بايد په نظر کې ونيول شي، امنيتي حالات، گاونډي هېوادونو سره سياسي اړيکې، د گاونډي هېوادونو زېربېناوې او نړېوال تړانزې.

د ICT سکتور په وړاندې پرتې ننگونې

په افغانستان کې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ د پرمختگ تر څنگ ډېرې داسې ستونزې تر سترگو کېږي چې د هېواد د یاد سکتور په وړاندې خنډونه رامنځ ته کوي، دغه خنډونه په مستقیم ډول د اړېکو، پراختیا او هېواد له بیارغونې پورې تړاو لري. په هېواد کې روان امنیتی کړکېچ تر ټولو ډېرې ستونزې رامنځ کړي او د پانگه اچونکو په وړاندې یې د پانگې اچونې په برخه کې یوه بې باوره فضا رامنځ ته کړې. د هېواد د ICT سکتور یو له هغو سکتورونو څخه وو چې ډیره قربانۍ یې ورکړې. د افغانستان د حلقوي نوري فايبر د پروژې په رغونې کې ۵ تنه ووژل او ۲۰ تنه نور ټپيان شول. د ۲۰۰۸ زېږديز کال له فبروري راپدېخوا په پرله پسې ډول د موبایل مخابراتي شبکو ځینې ټاورونه د شپې له لوري څخه خاموشه کېږي ترڅو د ځينو خطري عناصرو له لوري څخه ورته زیان ونه رسېږي او ډیرې وخت همدا ټاورونه د ځینې وسلوالو له لوري څخه سوزول کېږي.^(۶) ضعیفه حکومتولي او ناکامې دولتي ادارې له دوه نورو محدودیتونه څخه دي چې دولت ورسره لاس او گروبان دی. د هېواد په دولتي ادارو کې فساد په لوړه کچه تر سترگو کېږي او باید د دولتي سیستمونو، پالیسويو او نورمونو د بیا رغونې په وخت کې ورته پاملرنه وشي. لکه په نورو هېوادونو کې چې ICT یادې ستونزې حل کړي دلته یې هم حل کولای شي خو تر څو چې په دولت کې سیاسي اراده او اداري اصلاحات رامنځ ته نشي بدلون نه رامنځ ته کېږي.

د هېوادوالو ورځني عایدات او لیک لوست له دوه نورو ننگونو څخه دي چې په افغانستان کې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ د پراختیا په وړاندې پرتې دي او همداشان د ټکنالوجۍ په ټولنیزو او اقتصادي برخو باندې هم اغېزې لري. د ICT د پراختیا په برخه کې د مسلکي بشري قوې شتون یو بل مهم فکتور گڼل کېږي. اوسمهال په هېواد کې د مخابراتو په برخه کې ډیرې لوړ رتبه مامورین افغانان دي. ډیر کم شمیر ICT انجنیران او تخنیکران چې هغه هم دولتي ادارو او د یاد سکتور اړوند قراردادي شرکتونو کې په کار بوخت دي شتون لري. په نورو هېوادونو کې د ICT په برخه کې ډېر کم شمیر کاري سرچینې تر سترگو کېږي. د ICT پورې اړوند ارگانونو کې له تخنیکي پلوه کم مهارتونه، په هېواد کې د لیک لوست ټپته کچه هغو شرکتونو ته چې خدمتونه وړاندې کوي له مهمو ننگونو څخه گڼل کېږي. په هېواد کې د زېربېناوو نه شتون د ټکنالوجۍ د پرمختگ مخه نېسي، د بېلگې په توگه د Multimedia انټرفېسونه لپاره پراخ باندې شبکو (Broadband Networks) ته د اړتیا موضوع. په لنډ او اوږده مهال کې په لروپرتو سېمو کې د

ډيرو سرچينو نه گټه اخېستنه له يوه بلې اړېنې لارې څخه گټل کېږي چې کولای شي معلوماتو لاس رسى اسانه، د سواد کچه لوړه او معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ لا غښتلې کړي. په نورو هېوادونو کې په سټراټيژيک ډول سره د شبکو او شبکي خدمتونو بلې کولو بڼه پايله درلوده د کوريا جمهوريت او چين يې ښکاره بېلگې گټل کېږي، تر څو افغانستان هم د يادو هېوادونو له تجربو څخه گټه پورته کړي.

ځينې اړين موضوعات

لومړی، لکه څرنگه چې اوسمهال د مخابراتو سکتور تر ډېره حده شخصي بڼه غوره کړې خو لا تر اوسه هم په يادې برخې کې د افغان دولت له لوري څخه ډير انحصارات شتون لري. د شخصي موبايل او انټرنېټي خدمتونو وړاندې کونکي شرکتونه ددې اجازه نلري تر څو لېن لرونکي شبکې د محلي او ملي مخابراتي خدمتونو په موخه ناسپس کړي. يوازې دولت د لېن لرونکو مخابراتي شبکو درلودلو حق لري او بس. دغه محدوديت د شخصي سکتور قوت او تشويق ته ضربه رسوي تر څو مارکېټ ته د نويو شبکو رامنځته کېدل مخه ونيسي او پانگه اچونه راکمه کړي. که چېرې ياد محدوديت له منځه ولاړ شي نو په مارکېټ کې به موجود رقابت د لا پرمختگ سبب وگرځي.

دوهم، په هېواد کې ډير کم شمېر مسلکي کسان او له تخنیکي پلوه پوه بشري قوه شتون لري. ياده بشري قوه بايد پياوړې شي ځکه د ICT د چوکاټ د پراختيا يوازې بڼې لامل د مسلکي او تخنیکي قوې شتون دی. تخنیکي زده کړې بايد د مارکېټ موجوده ستونزو او اړتياوو سره سمون ولري، محصلين بايد له پياوړو مهارتونو سره آشنا شي دا مهارتونه بايد دواړه تخنیکي او سوداگريز اړخ ولري. اوسمهال د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ وزارت له نړېوال بانک سره په همغږۍ يو پروگرام په لار اچولی تر څو د معلوماتي ټکنالوجۍ د مهارتونو د روزنې په برخه کې په گډه کار سره وکړي. په ټولنيزو ويب پاڼو کې د ICT کارپوهانو تر منځ نږدې اړيکو وکړای شول تر څو ياد مهارتونه لا پراخ او ډير کړي. د مرستندويو ادارو له لوري څخه د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ روزنيز ورکشاپونه کولای شي په ټولنيزو ويب پاڼو کې د افغانانو تر منځ اړيکې پراخې کړي چې په افغانستان کې د ICT شورا رامنځته کېدل يې يوه بېلگه گټل کېږي.

درېم، د افغانستان دولت په ډير محدود شمير اداري او بشري ظرفيتونو لوړولو پروگرامونو کې له ICT نه گټه پورته کوي. ډيرې دولتي ارگانونه او اړوند چارواکي په خپلو ادارو کې له ICT نه د گټې اخيستنې په گټو او اسانتياوو بڼه پوهېږي، خو ډير کم شمير دولتي ادارو په خپلو چارو کې له ICT نه گټه پورته کړې، برسېره پر دې چې په کارونو کې يې آسانتياوې راغلي، عام خلک هم تر ډيره حده ترې منندوی دي. لکه څرنگه چې گرځنده ټيليفون په افغان انستان کې د عامو خلکو او دولت تر منځ د اړيکو يو چينل گرځ بدلای نو افغان دولت کولای شي د خپلو ادارو د ظرفيت لوړولو او د خلکو په خوښه د خدمتونو په وړاندې کولو کې ترې گټه پورته کړي. چې بې له دې به د عامو خلکو نا هيلې توب له منځه ولاړ شي او پر دولت به يې د بې باورۍ کچه هم تر ډيره بريده را کمه شي.

يادې ننگونې او ستونزې د افغانستان په څېر جگړې ځ پلو او بې وزلو هېوادونو ته د ICT د پراختيا په موخه موجوده لاره محدود وي او په ډېرو سختو سره کولای شي موجوده خنډونه له منځه يوسي. پرمختگ وخت ته اړتيا لري او په دې پرمختگ کې به ICT وکولای شي د ټولني اقتصادي او ټولنيز اړخونه هم مخ په وړاندې بوځي. خو دا يوه تحلیلي او سټراټيژيک پلان نه اړتيا لري تر څو وکولای شي

د زېربناوو په رامنځ ته کولو، د بشري ظرفیتونو او اداري ظرفیتونو لوړولو کې مرسته وکړي دا هغه څه دي چې افغانان یې غواړي او کولای شي اقتصاد، بیا رغونې او پرمختیا کې ډیره اغېزه ولري.

نورو جنگ خپلو هېوادونو او شاته پاتې ولسونو ته لنډه کتنه

په هر هېواد کې د ICT د پرمختګ لپاره باید ټول اړخونه په نظر کې ونېول شي، لکه څرنگه چې په افغانستان کې نېول شوي وو . خو هغه تجربې چې له افغانستان او یا نورو جنگ خپلو هېوادونو څخه د ICT په برخه کې تر لاسه کېږي نشي کېدای چې په نورو هېوادونو کې مټ پلې شي. خو بیا هم د ځینو هېوادونو د تجربو یوه برخه په نورو هېوادونو کې د گټې اخېستنې وړ وي، چې هغه په لاندې ډول دي.

- په جنگ خپلو هېوادونو کې د ICT د پرمختګ په موخه باید زر تر زره د یوه قوي پالیسي او قوانینو درلودونکی چوکاټ جوړ شي چې په ترڅ کې یې سالم رقابت، د مارکېټ اړوند ستونزې حل او پانګه اچونکو ته هر ډول بنيادي آسانتیاوې رامنځ ته کړي.
- په پوهنتونو او روزنيز ورګشاڼو کې باید د مهارتونو پراختیا ته پاملرنه وشي تر څو په رامنځ ته کېدونکو ټولنيزو شبکو کې له یو بل سره خپلې تجربې او مهارتونه شریک کړي.
- په سکتور کې باید داسې د خلکو د خوښې سرچینې جوړې شي تر څو وکولای شي بېرته یاد سکتور ته گټې رامنځ ته کړي د بېلګې په توګه په افغانستان کې د موبایل ټېلېفوني خدمتونو پراختیا چې په څنګ کې یې نورې گټې لکه د ICT مهارتونو لوړوالی او د موبایل کارونې اصول او داسې نور وي رامنځ ته شي.
- د هېواد د ICT سکتور د پرمختګ لپاره باید اوږدمهاله پلانونه جوړ کړي چې په ترڅ کې یې هېواد په نړیواله توګه په راتلونکې له پرمختلليو هېوادونو څخه وشمېرل شي.
- په دولتي ارګانونو کې باید د اداري او بشري ظرفیتونو لوړولو ته پاملرنه وشي تر څو وکولای شي خپلو دوو موخو ته چې په هېواد کې د ټکنالوجۍ پلې کول او همدارنګه خپل ټول خدمتونه په ICT سمبالول دي ورسېږي.
- په دوو نورو برخو کې چې د قوانینو او پالیسيو د یو چوکاټ جوړول او همدارنګه د لیک لوست ظرفیت ل وړول دي د مرستندو ارګانونو مرستې را جلب کړي.

په تېره یوه لسبزه کې د افغانستان د معلو ماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکتور د ډېرو ستونزو په درلودلو سره ډیر پرمختګ وکړ . دې هېواد وکولای شو تر څو له دې ټولو فرصتونو څخه په ښه توګه گټه پورته کړي او د هېواد په اقتصادي پراختیا کې ډیر رول ولوبوي . دا پرمختګ د هېواد په ټول حالت اغېزه لري او حتی هېواد ته به د جګړې او نا امنۍ حالت څخه د ثبات او امنیت په لور حرکت ورکړي.

- 1: The video is available at <http://youtu.be/nEleACyhUk4>. It was produced by FKH Media, Afghanistan.
- 2: According to the statistics of the Ministry of Communications and IT, and Wireless Intelligence (2012).
- 3: <http://www.bbc.co.uk/news/business-19975113>.
- 4: <http://asiafoundation.org/resources/pdfs/Surveybook2012web1.pdf>.
- 5: Interview with Paywast.
- 6: <http://arstechnica.com/gadgets/2008/02/taliban-wants-cell-phone-networks-shut-down-at-night/>.

افغانستان په تېره يوه لسيزه کې د ډېرو اقتصادي پرمختگونو او پرمختيايي لاسته راوړنو شاهد وو. د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکتور په دې پرمختگ کې ځانگړې اهميت درلود. معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ وکولای شو تر څو ددې هيواد وگړي معلوماتو، ماليې او بانکي خدمتونو، مارکيټ، عامو خدمتونو، د دندو پيدا کولو او داسې نورو برخو سره ونښلوي.

دا راپور په افغانستان کې له جگړې وروسته د ICT په رول او پرمختگ، او همداشان دا چې څومره دا سکتور کولای شي نور پرمختگ رامنځ ته کړي بحث کوي. راپور کې ځېنو ستونزو ته لکه امنيت، د بنسټيزو پلانونو او کدروغ کموالی له هغو فکتورونو څخه گڼل شوي چې په راتلونکې کې د دې سکتور د پرمختگ په موخه ورته پاملرنه وشي. راپور په افغانستان کې د ICT سکتور د پرمختگ د ځېنو تجربو په يادولو سره پای ته رسېږي تر څو نور جگړې ځپلي هيوادونو ترې گټه پورته کړي.

راپور د يوې کوچنۍ ضميمې ويډيو په واسطه تکميل شوی. ويډيو چې په لاندي انټرنټي وېب پاڼه کې پرته ده په افغانستان کې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ د پرمختگ او پر نورو سکتورونو يې اغېزې په لنډ ډول سره تر بحث لاندي نيسي.

<http://youtu.be/nEleACyhUk4>

© ۲۰۱۳ InfoDev / نړيوال بانک / H ۱۸۱۸ / سړک NW / واشنگټن ډي سي، ۲۰۴۳۳

برېښنالیک: info@infoDev.org، تېليفون ۸۸۳۱ ۴۵۸ ۲۰۲ +۱، ټوپټر: [@infoDev](mailto:infoDev)

وېب پاڼه: www.infoDev.org

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**